

Hyödytön, hyödyllinen teoreettinen filosofia

Uuden professorin juhlaesitelmä
Tampereen yliopisto 27.4.2023

PANU RAATIKAINEN

Sana "filosofia" tulee kreikan kielestä ja tarkoittaa kirjaimellisesti "viisauden rakastamista". "Viisaudella" ei tässä kuitenkaan välttämättä tarkoiteta ensisijaisesti suuren tietomäärän hallussa pitämistä.

Länsimaisen filosofian jonkinlaisena perustajahahmona pidetään Sokratesta. Tarinan mukaan Delfoin oraakkeli olisi julistanut Sokrateen viisaimmaksi ihmiseksi maan päällä. Sokrates ei kuitenkaan esiintynyt kaikkien alojen asiantuntijana vaan päin vastoin korosti aina voimakkaasti omaa tietämättömyytään. Hän tulkitsi oman oletetun viisautensa olevankin siinä, että hän ymmärsi niin hyvin oman tietämättömyytensä.

Australialais-amerikkalainen filosofi John Norton on kommentoinut filosofeja ja viisautta näin: "Ei ole taattua, että viisauden rakastajalla on sitä, aivan kuten ei ole taattua, että anglofiililla on englantilainen teljettynä kellariinsa."

Filosofillekin viisaus voi siis olla onnettoman yksipuolisen rakkauden kaukainen kohde.

* * *

Ulkopuolisilla on monenlaisia, usein vähemmän totuudenmukaisia käsityksiä siitä, mitä filosofia käytännössä on.

Filosofian historia on oma arvokas tutkimuksen alue, ja filosofialle on monia empiirisiä erityistieteitä tyypillisempää käydä keskustelua myös oman historiansa kanssa. Filosofia ei kuitenkaan ole – suositun kuvan vastaisesti – ainoastaan tai edes keskeisesti vain sen opettelemista, mitä joku kauan sitten kuollut suuri ajattelija sanoi. Filosofian kohteena ja päämääränä eivät myöskään ole syvälliseltä vaikuttavat nokkelat ja nasevat *mielitelauseet*, joista saa suosittuja huoneentauluja tai internet-mee-mejä.

Kirjoitin itse jo pari vuosikymmentä sitten kirjani *Ihmistieteet ja filosofia* johdannossa seuraavasti:

Arkikielessä sanalla ”filosofia” tarkoitetaan usein mitä tahansa mielipiteitä ja näkemyksiä. Usein oletetaan, että filosofiassa on kysymys enemmän tai vähemmän subjektiivisista makuasioista ja että kukin voi suhteellisen vapaasti valita itseään miellyttävän näkemyksen olemassa olevien filosofioiden joukosta. Filosofia oppialana ymmärretään tällöin jonkinlaiseksi mielipiteiden valintamyymäläksi, josta kukin voi valita makuaan miellyttävän katsomuksen. Oma käsitykseni filosofiasta on hyvin toisenlainen. Filosofiasa tarkastelut ovat toki yleisempiä ja sen johtopäätöksiin liittyy enemmän epävarmuutta kuin erityistieteissä, mutta filosofiassakin eri näkökantojen puolesta tai niitä vastaan voidaan esittää asianmukaisia perusteluja ja argumentteja. Älyllisesti rehellisen henkilön ei tulisi hyväksyä mitään kantaa kevyin perustein.

Tämä kuvaa edelleen hyvin omaa käsitystäni filosofiasta.

* * *

Filosofiassa erotetaan usein *teorettinen filosofia* ja *käytännöllinen filosofia*. Erottelu voidaan jäljittää jo Aristoteleen luonnonfilosofian ja moraalifilosofian kategorioihin. Teoreettiseen filosofiaan

luetaan tyypillisesti kuuluvaksi ainakin metafysiikka, epistemologia eli tieto-oppi ja logiikka, sekä uudempina tulokkaina esimerkiksi kielifilosofia, mielenfilosofia ja tieteenfilosofia. Käytännöllisen filosofian keskeisiä osa-alueita puolestaan ovat etiikka ja yhteiskuntafilosofia.

Näiden välillä ei kuitenkaan ole mitään absoluuttista laadullista eroa, vaan filosofian eri osa-alueet liittyvät monin tavoin toinen toisiinsa. Esimerkiksi etiikassa viime vuosikymmeninä omaksi tärkeäksi alalajikseen kehittynyt metaetiikka käyttää keskeisesti teoreettisen filosofian, erityisesti kielifilosofian työkaluja.

Oma työni filosofiassa on joka tapauksessa keskittynyt hyvin selkeästi teoreettiseen filosofiaan. Kun seuraavassa puhun filosofiasta, painotukseni on usein erityisesti teoreettisessa filosofiassa – mitenkään tarkoittamatta vähätellä käytännöllisen filosofian arvoa.

* * *

Autokauppakonsernin omistava liikemies Yrjö Laakkonen pohti taannoin lehtihaastattelussa rahan lahjoittamista esimerkiksi Itä-Suomen yliopistolle. Laakkonen ei ollut ainakaan valmis tekemään lahjoitusta ilman jonkinlaista korvamerkintää. Hän julisti, että itse hän karsisi esimerkiksi filosofiaa ja tutkijakoulutusta. Selvä enemmistö pitäisi kouluttaa *oikeisiin ammatteihin*, Laakkonen linjaili.

Filosofiasta on keskusteltu myös kansan syvien rivien tunteiden tulkkina tunnetulla internetin Vauva.fi-keskustelupalstalla. Nimimerkki ”Vierailija” esitti kantanaan: ”Filosofia on mielestäni täysin hyödytöntä mutuilua. Se ... itse asiassa vain vääristää ajatusmaailmaa. Satuilua alusta loppuun.”

Onko teoreettisen filosofian kaltainen älylliseen uteliaisuuden perustuva järjenkäyttö sen itsensä vuoksi todellakin täysin *hyödytöntä* ja *turhaa*? Varmastikin on, jos asiaa tarkastellaan esimerkiksi pelkästään välittömästi kaupallistettavissa olevien teknisten innovaatioiden tai poliittista päätöksentekoa suoraan

tukevan tiedon näkökulmasta. Hyöty voidaan kuitenkin ymmärtää paljon laajemminkin. Silloin sitä on toki myös vaikeampi arvioida täsmällisesti.

Lyhyellä tähtämellä hyödyttömyyttä on myös *luonnontieteellinen perustutkimus*. Esimerkiksi Einsteinin erityiseen ja yleiseen suhteellisuusteoriaan huipentuneita tutkimuksia pidettiin omana aikanaan täysin hyödyttömänä teoreettisena puuhasteluna. Sekoittuipa niihin jopa filosofista pohdiskelua ajatuskokeiden muodossa. Kuitenkin merkittävä osa nykyaikaisesta teknologiasta – esimerkiksi koko elektroniikka ja ydinteknologia ja erityisesti esimerkiksi laser-tekniikka ja GPS-paikannus – perustuu olennaisesti suhteellisuusteoriaan. Sen lukemattomat merkittävät sovellukset eivät vain olleet etukäteen nähtävissä.

Tuorempana esimerkkinä voidaan mainita se, kuinka lääketiede kykeni kehittämään ennätysnopeasti toimivan *rokotteen* koronavirusta vastaan, mikä saattoi pelastaa jopa miljoonia ihmishenkiä. Tämä perustui olennaisesti jo tehtyyn lähetti-RNA:n olemusta koskevaan perustutkimukseen. Toteutuneen tyyppisestä sovelluksesta koronaviruksen kaltaisiin taudinaiheuttajiin ei ollut tuolloin aavistustakaan. Taustalla oli myös jo yli kahden vuosisadan moninainen perustutkimus, jonka perustalle rokote nopeasti rakennettiin.

Oma suosikkiesimerkkini on kuitenkin seuraava: Antiikin kreikkalaiset ajautuivat tutkimaan perinpohjaisesti *kartiroleikkauksia* geometriassa. Niillä ei ollut mitään käyttöä geometrian käytännön sovelluksissa vaan kyse oli puhtaasti teoreettisesta pohdiskelusta. Melkein *kaksi vuosituhatta* myöhemmin uuden ajan tähtitieteilijät kuten Kepler kuitenkin päätyivät tarkastelemaan painovoiman vaikutuksen alaisten kappaleiden, esimerkiksi planeettojen liikeratoja olennaisesti näiden kartiroleikkauksen avulla. Tällä taas oli ratkaiseva merkitys koko nykyaikaisen fysiikan kehittymiselle. Ja sillä on tietysti ollut valtavasti sovelluksia. Joskus matka teoreettisesta perustutkimuksesta tärkeään sovellukseen voi todellakin ottaa aikaa, ja sitä voi olla täysin mahdoton ennakoita etukäteen.

Merkittävä itävaltalainen fyysikko Ludwig Boltzmann lausahikin 1800-luvun lopulla: "Kaikista ajateltavissa olevista asioista käytännöllisintä on teoria!"

* * *

Aivan kuten tieteellisessä perustutkimuksessa, myöskään *teoreettisessa filosofiassa* tietty tarkoitettu sovellus ja hyöty ei ole ensisijainen tavoite. Hyötyä on myös hyvin vaikea ennakoida.

Antiikin filosofeista erityisesti Aristoteles pyrki rakentamaan teoriaa loogisesta päättelystä. Hänen esityksensä pysyikin yli kaksi vuosituhatta liki muuttumatta hallitsevana teoriana logiikasta.

Saksalainen filosofi Gottlob Frege pohti 1870-luvulla kriittisesti Kantin tietoteorian yksityiskohtia. Tämä johti hänet kehittämään ajatustensa apuvälineeksi koko nykyaikaisen formaalisen logiikan, joka korvasi Aristoteleen teorian.

Sen pohjalta puolestaan englantilainen yleisnero Alan Turing päätyi 1930-luvulla omissa matematiikanfilosofiaan liittyvissä pohdinnoissaan tarkastelemaan Fregen kehittämän logiikan ratkeavuutta ja koko ratkeavuuden käsitteen määrittelyä. Osana sitä hän kehitti filosofisen ajatuskokeen universaalista ratkaisukoneesta, jolle voidaan antaa erilaisia ohjelmia ja joka toteuttaa niitä mekaanisesti.

Vähän myöhempi konkreettisten tietokoneiden kehittäminen perustui aivan olennaisesti tähän Fregen ja Turingin puhtaasti teoreettiseen filosofiseen taustatyöhön. Harva suunnitelmallinen soveltavan tutkimuksen hanke on yhtä hyödyllistä kuin millaiseksi heidän teoreettiset filosofiset pohdiskelunsa lopulta osoittautuivat. Nykymaailmaa on vaikea edes kuvitella ilman tietotekniikkaa.

* * *

Platon ja Aristoteles perustivat omat filosofikoulunsa: Platonin *Akatemia* ja pitkään siellä opiskelleen Aristoteleen lopulta itse

perustama *Lykeion* (josta juontuu sanamme ”lyseo”). Ne ovat olleet koko yliopiston ajatuksen alkujuuuri, ja niitä on usein pidetty ensimmäisinä yliopistoina. Niistä on kasvanut koko maailmanlaajuinen yliopistojen verkosto.

Pitkään aikaan ei tehty mitään jyrkkää eroa filosofian ja tieteen välillä. Luonnontiede – tai *luonnonfilosofia*, kuten sitä pitkään vielä uudellakin ajalla asti kutsuttiin – ymmärrettiin osaksi filosofiaa. Monet erityistieteet fysiikasta psykologiaan ovatkin syntyneet filosofian sisällä; ne ovat itsenäistyneet vasta myöhemmin omiksi tieteenaloikseen, kun niille ominaiset teorit ja menetelmät vakiintuivat.

Filosofialla voi myös olla tärkeää annettavaa itsenäiselle tieteenalalle. Esimerkiksi: *Behaviorismiksi* kutsutulla lähestymistavalla oli vahva vaikutus *psykologian* kehittämisessä itsenäiseksi tieteelliseksi oppialaksi. Mutta vaikka se varmasti vei psykologiaa aikanaan eteenpäin, se oli myös haitallisella tavalla rajoitettava oppi. Muun ohessa filosofien 1950-luvulla esittämä pureva kritiikki sitä kohtaan vaikutti keskeisesti sen hylkäämiseen, joka taas mahdollisti psykologian edistymisen. Tällä oli myös oma tärkeä roolinsa kognitiotieteen ja tekoälyn tutkimusalojen kehittämiselle.

Jos asiaa katsotaan niin, että filosofia on antanut meille yliopistot, tieteen ja vielä tietokoneet, voidaan kysyä, onko juuri mikään ollut ihmiskunnalle hyödyllisempää kuin filosofia.

* * *

Myös filosofian sisällä tutkimuksen filosofista merkittävyyttä ja vaikuttavuutta on hyvin vaikea ennakoida ja suunnitella.

Vuonna 2022 kuollut amerikkalainen filosofi Saul Kripke tunnetaan ainakin akateemisen filosofian piirissä yhtenä nykyajan kaikkein merkittävimmistä filosofeista.

Kripke lähti tärkeimmissä tutkimuksissaan 1960-luvulla liikkeelle näennäisen kuivasta ja tylsästä ja ensinäkemältä jokseenkin marginaalisesta teoreettisesta kielifilosofian aiheesta: erisnimien viittaamisesta. Hän tutki myös välttämättömyyden ja mahdollisuuden käsitteitä koskevaa modaalilogiikkaa. Näiden

teemojen huolellisen analyysin kautta hän kuitenkin tunnisti tiettyjen filosofiassa laajasti vallalla olleiden taustaoletusten ongelmallisuuden. Kripken johtopäätöksillä oli lopulta järjestyttävä vaikutus niin metafysiikkaan, tieto-oppiin, kielifilosofiaan kuin mielenfilosofiaankin, ja niiden kerrannaisvaikutukset näkyvät etiikassa ja yhteiskuntafilosofiassa asti. Monien silmissä vähäpätöiseltä vaikuttaneesta tutkimusaiheesta seurasikin todellinen vallankumous filosofiassa.

Jos tänä päivänä tiedepolitiikassa muodikkaat monitieteiset arviointipaneelit olisivat alkuvaiheessa arvioineet Kripken tutkimusta, sitä olisi epäilemättä pidetty epäkiinnostavana ja merkityksettömänä, eikä sitä olisi ainakaan rahoitettu.

* * *

Mutta mitä filosofia oikeastaan tarkemmin on? Mitä se tekee? Puhe ”viisauden rakastamisesta” kuulostaa ylevältä, mutta se ei kerro vielä paljoakaan.

Nykyajan filosofiassa on esiintynyt vaikutusvaltaisia radikaaleja näkemyksiä filosofian olemuksesta. Esimerkiksi filosofian nk. kielellisen käänteän voimahahmo Ludwig Wittgenstein esitti, että filosofia ei esitä lainkaan teorioita eikä väitteitä, jotka ovat tosia tai epätosia. Filosofia on hänen mukaansa sen sijaan selventävää *toimintaa*; filosofiset ongelmat kumpuavat kielellisistä sekaannuksista, ja filosofian tehtävä on selventää niitä. Filosofian ja tieteen välillä olisi täten ylittämätön laadullinen kuilu.

En usko, että näin jyrkkä käsitys filosofiasta on kestävä. Se ei oikein vastaa tosiasioita.

Nähdäkseni paremman ja totuudenmukaisemman kuvan filosofiasta antaa esimerkiksi vaikutusvaltainen amerikkalaisfilosofi Willard van Orman Quine. Hänen mukaansa arkijärki, tiede ja filosofia muodostavat saumattoman tiedon verkon – *jatkumon*, jossa erot ovat asteittaisia. Tämän kuvan mukaan filosofia ei poikkeaa olemuksellisesti ja laadullisesti tieteestä.

Yleisen mutta aika monien mielestä hyvän filosofian luonnehdinnan esitti toinen merkittävä amerikkalainen nykyfilosofi

Wilfrid Sellars. Hän kirjoitti: ”Abstraktisti muotoiltuna filosofian tavoitteena on ymmärtää, kuinka *asiat* sanan laajimmassa mahdollisessa merkityksessä *liittyvät* toisiinsa sanan laajimmassa mahdollisessa merkityksessä.”

* * *

Filosofian historia on kunniakas, mutta epäilijä voi silti kysyä, tarvitaanko filosofiaa tänä päivänä enää mihinkään. Eivätkö kehittyneet erityistieteet voi nykyään paremmin vastata moninaiisiin kysymyksiin?

On kuitenkin elämän tosiasia, että niin tieteentekijät, mielihopevaikuttajat kuin ”tavalliset ihmisetkin” näyttävät edelleen luonnostaan ajautuvan jatkuvasti pohtimaan erilaisia filosofisia kysymyksiä ja myös esittämään omia vastauksiaan niihin. Ne eivät tyypillisesti ole minkään yksittäisen erityistieteen aluetta eivätkä sellaisen keinoilla vastattavissa.

Jos filosofisiin kysymyksiin vastaamista ei tehdä hyvin, se tehdään todennäköisesti kuitenkin huonosti. Monet helposti mieleen tulevat yksinkertaiset argumentit ja mustavalkoiset vastaukset tällaisiin kysymyksiin on järjestelmällisesti harjoitetun filosofian piirissä jo todettu kertakaikkisen kestäättömiksi. Filosofinen asiantuntemus auttaa muun ohessa välttämään samojen virheiden tekemisen yhä uudestaan. Siksikin on yhteinen etu pitää elossa, uusintaa ja kehittää sitä.

Jos filosofiaa ei tehdä hyvin, sitä lähes varmasti tehdään kuitenkin huonosti. Esimerkiksi Amerikassa ovat nousseet valtaavan suosituiksi filosofisiksi ajattelijoiksi viime vuosisadan puolella Ayn Rand ja viime vuosina Jordan Peterson. Heidän filosofiset julistuksensa ovat paitsi mahtipontisia myös harrastelijamaisen karkeita ja kyseenalaisia. Siltikin ne ovat vaikuttaneet moniin, myös päättäjiin. Vielä paljon synkempi esimerkki on Venäjällä ”Putinin aivoina” tunnettu äärinationalistinen filosofi Aleksandr Dugin.

Populistit ja vihanlietsojat esittävät toistuvasti väitteitä, jotka ovat olemukseltaan filosofiaa, vaikkakin heikkolaatuisia sellai-

sia. Huonolla filosofialla voi olla merkittäviä kielteisiä vaikutuksia miljoonien ihmisten elämään. Sellainen voi jopa kiihottaa kansanmurhiin.

Selvästi ikään kuin luonnostaan yhä uudestaan esiin nousevan huonon filosofian vastavoimaksi on tärkeää viljellä paremmin tehtyä filosofiaa.

* * *

Filosofian tehtävästä ja luonteesta on esiintynyt monenlaisia näkemyksiä, mutta on historiallinen tosiasia, että eri *tieteiden* ja *filosofian* välillä ei ole ollut mitään tarkkaa rajaa ja jyrkkää laadullista eroa:

Eri tieteenaloilla on havaintotiedon ohella eri taseisia teorioita. Kun mennään yhä yleisemmälle ja abstraktimmalle tasolle, ne alkavat pikkuhiljaa muuttua yhä filosofisemmiksi. Samalla voi nousta esiin ongelmia, jotka ovat enemmänkin filosofisia. Sellaisten ratkaisemissa kyseisen erityistieteen tutkijat eivät enää olekaan aina parhaita asiantuntijoita vaan saatetaan tarvita erityisesti filosofista osaamista.

Esimerkiksi biologian synnyttämien filosofisten kysymysten takia on viime vuosikymmeninä kehittynyt tieteenfilosofian tärkeäksi osa-alueeksi biologian filosofia. Se sekä käyttää hyväkseen filosofiaa biologian suuntaan että vaikuttaa filosofiaan tuomalla siihen uusia näkökulmia.

Tieteellisen maailmankuvan rakentamisessa herää myös erilaisia kysymyksiä eri tieteenalojen tutkimien todellisuuden osien ja niitä koskevien eri teorioiden suhteista ja niiden luonteesta; näiden yhteensovittaminen ei ole aina kitkatonta. Mikään yksi tieteenala tai sellaisten summa ei vastaa tällaisiin kysymyksiin. Ne ovat olennaisesti filosofisia.

Filosofia on ainakin osin analysoimalla, järkeilemällä ja argumentoimalla tapahtuvaa tutkimusta tällaisista eri tieteistä ja niiden välisistä suhteista nousevista yleisemmistä kysymyksistä, joihin ei ole ainakaan toistaiseksi mitään yhden tieteenalan tutkimuksen ja tutkijoiden laajan konsensuksen vakiinnut-

tamaa vastausta. Filosofia on siksikin olemuksellisesti epävarmempaa kuin vakiintunut tieteellinen tieto. Se ei kuitenkaan tarkoita, että kyse on pelkistä makuasioista. Eri filosofisten kantojen puolesta ja niitä vastaan voidaan esittää parempia tai huonompia perusteluja.

* * *

Emme tiedä, mikä voisi olla filosofian seuraava oma "kartioleikkaus" tai "tietokone", tai mistä lähtee liikkeelle seuraava filosofian sisäinen vallankumous.

Siksi on paras vain antaa filosofian kehittyä tieteellisen perustutkimuksen tapaan vapaasti omien sisäisten merkityksellisyiden kriteeriensä pohjalta – tietysti yhteyttä ulkopuoliseen maailmaan hukkaamatta.

Oikean tien löytämiseksi on usein koluttava huolellisesti kaikki oudot sivukadutkin – vaikka moni voikin osoittautua umpikujaksi. Oleellista on pitää filosofia elossa. Boltzmannin iskulausesta mukaillen: Hyödyllisintä on teoria.

Teoreettinen filosofia voi siis olla mitä hyödyllisintä, jos on valmis katsomaan asiaa laajemmin ja ilman ennakkoluuloja. Tätä ei pidä kuitenkaan ymmärtää niin, että filosofista ajattelua pitää harjoittaa ja tukea ensisijaisesti siksi, että siitä on tai ainakin voi olla jotakin konkreettista hyötyä.

Filosofinen ajattelu on meille ihmisille hyvin luonnollista ja luonteenomaista. Se on muiden ohessa yksi niitä asioita, jotka tekevät ihmisistä ihmisiä ja niin sanotusti elämästä elämisen arvoista. Filosofian pitäminen elossa on samalla ihmisyyden pitämistä elossa.